

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: Âbdal Ata Sempozyumu
Mart | March 2025

II. Uluslararası Türkistan'dan Anadolu'ya İrfan Geleneği: Abdal Ata Özel Sayısı
II. International Symposium on Wisdom Tradition from Turkestan to Anatolia: Abdal Ata

Abdal Ata ile Zaviyesi'nin İdareyle ve Sosyal Çevreyle İlişkileri

Abdal Ata and His Zaviya's Relationship with the Administration and the Social Environment

Zekeriya IŞIK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Prof. | Prof.

Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Çorum, Türkiye
Hitit University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of History, Çorum, Türkiye
zekeriyaisik@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3528-902X>
<https://ror.org/01x8m3269>

Arif KUMAŞ

Öğr. Gör. | Lecturer

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel,
Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Çorum, Türkiye
Hitit University, Vocational School of Social Sciences,
Department of Hotel, Restaurant and Catering Services,
Çorum, Türkiye

arifkumas@hitit.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8945-1793>
<https://ror.org/01x8m3269>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.10.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 10.03.2024

Yayın Tarihi | Published: 15.03.2025

Atıf | Cite As

Işık, Z., & Kumaş, A. (2025). Abdal Ata ile Zaviyesi'nin İdareyle ve Sosyal Çevreyle İlişkileri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Türkistan'dan Anadolu'ya İrfan Geleneği: Abdal Ata Özel Sayısı), 1-17. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1559296>

Yazar Katkıları: %50- %50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50% - 50%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abdal Ata and His Zaviya's Relationship with the Administration and the Social Environment*

Abstract

The Abdal Ata family is a Sûfî Turkmen family who probably came and settled in the Yakacık/Yanacık village, which is named after them today, in the middle of the 13th century at the earliest. Although the village in question turned into a Turkmen settlement over time, it is understood that it was a settlement during the Byzantine period, both from the materials used in the construction of the zaviya and from the ruins found in the vicinity. It is not known exactly when the Abdal Ata zaviya was built. However, it is certain that it was established before the foundation charter dated 822 (1419-1420) for the zaviya. The fact that the zaviya began to be called Abdal Ata after a while strengthens the possibility that it was built during his time. Or his fame and influence among Sûfîs and communities must have surpassed his ancestors. Indeed, although there is not much information about his historical identity, the fact that he was attributed with the titles of "kutbu'l-büdelâ", meaning "kutup" (the greatest saint, the head of the saints, the spiritual ruler of the universe, etc.) and "büdelâlık" (the presedent of the saints), which have deep Sûfî meanings, is an indication of this situation. Abdal Ata, his family and his lodge had a very influential and respected place in the eyes of state officials, influential Turkmen families, villagers and nomads. The zaviya remained under the presidency of this family throughout its history, was granted rich foundation incomes, extensive tax exemptions, and was affiliated with the Bektashi tradition in the early 19th century. This study was conducted to reveal the historical development of Abdal Ata, his family and his zaviya, their relations with the state administration and the social environment based on archive documents and period sources. The most important limitation of the study was the lack of sufficient information and findings in the period's resources regarding the zaviya.

Keywords: Ottoman, sufi, order, lodge, zaviya, Çorum

Abdal Ata ile Zaviyesi'nin İdareyle ve Sosyal Çevreyle İlişkileri**

Öz

Abdal Ata ailesi muhtemelen en erken XIII. yüzyıl ortalarında, bugün onun ismiyle anılan Yakacık/Yanacık köyüne gelerek yerleşmiş sûfî bir Türkmen ailesidir. Söz konusu köy zamanla bir Türkmen yerleşkesine dönüşmüş olmakla birlikte Bizans döneminde de bir yerleşim yeri olduğu hem zaviyenin inşaatında kullanılan bu döneme ait malzemeden hem de civarda bulunan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Abdal Ata Zaviyesi'nin ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak zaviye için ihdas edilen 822 (M. 1419-1420) tarihli vakfiyeden önce kurulduğu kesindir. Zaviyenin bir süre sonra Abdal Ata ismiyle anılmaya başlanması burasının onun zamanında yaptırılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ya da onun sûfîler ve topluluklar nezdindeki şöhreti ve etkisi atalarını aşmış olmalıdır. Nitekim tarihi kimliği hakkında pek bilgi bulunmaması da ona tasavvufi olarak derin manalar yüklenen kutbu'l-büdelâ yani kutupluk (en büyük veli, velilerin başı, âlemin manevi yöneticisi vb.) ve büdelâlık (abdalların piri) sıfatlarının atfedilmiş olması da bu durumun bir göstergesidir. Abdal Ata, ailesi ve zaviyesi devlet erkânı, nüfuzlu Türkmen aileleri, köylüler ve göçerler nezdinde son derece etkin ve saygın bir yere sahip olmuştur. Zaviye, tarihi boyunca bu ailenin riyasetinde kalmış, zengin vakıf gelirlerine ve kapsamlı vergi muafiyetlerine mazhar olmuş, XIX. yüzyıl başlarında da Bektâşî geleneğe bağlanmıştır. Bu çalışma Abdal Ata, ailesi ve zaviyesinin tarihsel gelişimi, devlet yönetimi ve sosyal çevreyle olan münasebetlerini arşiv vesikalarına ve dönemin kaynaklarına dayanarak ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın en önemli sınırlılığı, zaviye ile ilgili dönemin kaynaklarında yeterli düzeyde bilgi ve bulgunun yer almaması olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, sûfî, tarikat, tekke, zaviye, Çorum

Giriş

Moğol istilasıyla birlikte Anadolu'ya akan Türkmen kitleleri arasında adına baba, ata, abdal, şeyh, derviş gibi isimler verilen inanç ve kanaat önderleri de bulunmaktaydı. Gerek henüz yerleşik hayata geçmiş köylüler gerekse konar-göçer aşiretler nezdinde son derece saygın bir yere sahip olan bu tarihi şahsiyetler, kitlelerin dini ve manevi olduğu kadar sosyal, ekonomik ve kültürel yaşantısında da başat rol oynamaktaydı. Çorum ve havalisinde ise bilhassa XIII. yüzyıl ortaları ve sonlarından itibaren bu tarihi aktörlerin sayısının ve etki alanının arttığı görülmektedir. Mesela Veysel Karanî soyundan geldiği kayıtlarda geçen Şeyh Zeyneddin (BOA. C. EV. Nr. 512/25886, 29 Cemaziyelevvel 1197 / M. 2 Mayıs 1783) ile bu çalışmanın konusu olan Abdal Ata'nın dedesi Abdal Burhan, XIII.

* This study is a revised version of the paper presented at the II. International Symposium on Wisdom Tradition from Turkestan to Anatolia: Abdal Ata organized by Hitit University between April 26-27, 2024.

** Bu çalışma 26-27 Nisan 2024 tarihleri arasında Hitit Üniversitesi tarafından düzenlenen II. Uluslararası Türkistan'dan Anadolu'ya İrfan Geleneği: Abdal Ata Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

yüzyılın ikinci yarısında Çorum havalisinde görülürken, Abdal Ata, Pîri Baba, Elvan Çelebi, Seyyid Murad-ı Veli de XIV. yüzyıl başları ve ortalarında burada faaliyettedirler.

Abdal Ata ve ailesi Çorum'a 19 km. uzaklıkta bulunan ve hem ziraat yapmaya elverişli araziler hem de göçerlerin hayvancılık yapmasına müsait dağlık, ormanlık, çayır ve meraların yer aldığı, aynı zamanda merkezi bir konumda bulunan Yakacık/Yanacık köyüne yerleşmiş ve burada zaviyesini kurmuştur. Zaviye, tarihi boyunca bölgede faaliyetlerini sürdürmüş dini, manevi, kültürel irşat vazifesi yanında yolculara, tüccarlara, fakir fukaraya imaret ve konaklama hizmeti vermiştir.

Bu çalışmanın amacı Abdal Ata, ailesi ve zaviyesinin tarihsel gelişimini, devlet yönetimi ve sosyal çevreyle olan münasebetlerini arşiv vesikalarına ve dönemin kaynaklarına dayanarak ortaya koymaktır. Bu bağlamda Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı, İstanbul Müftülüğü Meşihat, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivleri, Çorum şer'îye sicilleri, tahrir defterleri, Salnameler ve konuya dair birinci ve ikinci elden kaynaklar taranmış, elde edilen bilgi ve bulgular tasnif edilmiştir. Tenkit ve tahlili yapılan bu bilgiler sentezlenmek suretiyle metin oluşturulmuştur. Çalışmanın en önemli sınırlılığı ise Abdal Ata ve zaviyesi ile ilgili dönemin kaynaklarında yeterli düzeyde bilgi ve bulgunun yer almaması olmuştur.

1. Abdal Ata'nın Tarihi Şahsiyeti

Abdal Ata ve ailesine dair kaynaklarda geniş malumat bulabilmek mümkün değilse de zaviye vakfının kuruluşuna dair elde bulunan belgelerden onun soy ağacı ve yaşadığı döneme dair birtakım bilgilere ulaşabilmek mümkündür. Abdal Ata Zaviyesi ile ilgili en eski belge 822 (M.1419-1420) tarihlidir. Bu belgeye göre Şeyh Bayezid İbn. Sultan Ulubey İbn. Şemseddin elinde bulunan mülklerini İlyas b. Mahmud Burhan Abdal Ata'ya satmış o da bu mülkü Yakacık (Yanacık) köyünde bulunan zaviyeye vakfetmiştir (VGMA Deft. 1467/28, ss.90-91; Köseoğlu, 2009, ss.416-417). Şeyh İlyas'ın satın aldığı ve Abdal Ata Zaviyesi'ne vakfettiği arazi bugün Çorum, Alaca, Sungurlu, İskilip, Ortaköy bölgelerinde yer alan çok sayıda köyü, mezrayı, meskeni, merayı, dağı, ormanı, akarsu ve nehirleri içermekte ve buraların dâhili ve harici tüm tasarruf haklarını kapsamaktadır (VGMA Deft.1467/28, ss.90-91). Vakfı kuran Şeyh İlyas, aşağıda tarihi sırasıyla verilecek olan kayıtlardan anlaşıldığına göre Abdal Ata'nın torunudur. Aileden Yakacık/Abdal Ata köyüne ilk gelen ise Abdal Ata'nın dedesi olduğu anlaşılan Abdal Burhan'dır. Şeyh Bayezid İbn. Sultan Ulubey İbn. Şemseddin'in bu köy ve civarında birtakım arazilere sahip olacak kadar yaşadığı düşünülürse o ve ailesinin buraya daha önce geldiği dolayısıyla köyün çok daha eskilerden XIII. yüzyıl başlarından itibaren bir Türkmen yerleşkesine dönüştüğü söylenebilir. Hatta zaviyenin müstemilatında kullanılan Roma dönemine ait taşlardan ve çevrede benzer malzemenin bulunmasından hareketle buranın tarihinin çok daha eskilere dayandığı da anlaşılmaktadır. Nitekim zaviyenin bu dönemde sıkça rastlanan yollar, kavşaklar ve geçit bölgeleri üzerinde zamanında daha önceden kurulmuş ancak terk edilmiş bulunan manastırların dönüştürülmesiyle (Barkan, 1942, s.359) zaviye haline getirilmiş olma ihtimali yadsınmamalıdır. Zaviye, Abdal Burhan, oğlu Şeyh Toklu ya da torunu Abdal Ata zamanlarından birinde kurulmuş olmalıdır. Burada zaviyenin Abdal Ata'nın ismiyle özdeşleşmesi kurucusunun o, olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ya da bu durum, Abdal Ata'nın dedesi ve babasını aşan bir şöhrete, kendinden sonrakileri tesiri altında bırakacak güçlü bir karizmaya sahip olmasıyla açıklanabilir. Nitekim Zaviyenin ismi 822 (M.1419-1420) tarihli vakfiyede Abdal Ata olarak zikredilmezken, Köseoğlu'nun aktardığı sırasıyla bu tarihten dört ve yedi yıl sonraki kayıtlara (Köseoğlu, 2009, ss.424-428) güvenilecek olursa bu kayıtlarda "Abdal Ata Zaviyesi" olarak geçtiğinin görülmesinden burasının torunları veya dip torunları zamanında Abdal Ata ile özdeşleştirilmeye başlandığı söylenebilir. Ancak köyün ismi Yakacık (Yanacık) olarak anılmaya devam etmiştir. Nitekim hem 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri'nde 937

(M. 1530-1531), hem 984 (M.1576-1577) tarihli tahrir defterinde¹ hem de XVIII. yüzyıla ait arşiv kayıtlarında köyün adı Yakacık olarak geçmektedir.² Köyün ismi görebildiğimiz kadarıyla ilk olarak 4 Recep 1207 (M.15 Şubat 1793) tarihli zaviyeye yapılan bir atama tevcihinde Abdal Ata karyesi (köyü) olarak zikredilmiştir.³ Bununla birlikte anlaşılan o ki XIX. yüzyıl ortalarına kadar Yakacık ve Abdal Ata, köyün adı olarak birbirlerinin yerine kullanılmıştır.⁴ Bu tarihlerden itibaren ise artık köyün ismi kayıtlarda yer yer Yakacık şeklinde geçse de büyük oranda Abdal Ata'ya dönüşmüş hatta bazen "Abdal Ata Tekkesi karyesi" veya "Abdal Ata Sultan karyesi" ibareleri de kullanılır hale gelmiştir.⁵

Köseoğlu'nun aktardığı ve bazılarının zamanında mütevellilerin elinde bulunduğunu kaydettiği söz konusu vakıf kayıtlarına göre (Köseoğlu, 2009, ss.424-428) Abdal Ata'nın soy ağacı şu şekilde sıralanabilir:

Abdal Burhan
Şeyh Toklu
Abdal Ata
Şeyh Mahmud

Şeyh İlyas (822 /M. 1419) - Şeyh Recep

Seyyid Ali (829 /M. 1426'da hayattadır) - Seyyid Mehmet (ö.1469 olmalı)

Seyyid İbrahim (873/M. 1468-1469'da posttadır) ⁶

Ailenin bundan sonraki serencamı XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarından takip edilebilmektedir.⁷ Tüm bu veriler ışığında Şeyh İlyas'ın 822 (1419-1420) tarihinde orta yaşlarda bir şeyh olarak (yaklaşık 30-40 yaşlarında) zaviye vakfını kurmuş olabileceği ihtimali üzerinde durulacak olursa o, yaklaşık 1380 yılı (beş on yıl önce ya da sonra) doğmuş olmalıdır. Şu halde ortalama 25-30 yıl ile hesaplanan kuşak farkıyla geri gidilecek olması durumunda ise Şeyh İlyas'ın babası Şeyh Mahmud 1350, dedesi Abdal Ata ise 1320'li yıllar civarında yani XIV. yüzyılın başları, ilk çeyreği dolaylarında dünyaya gelmiş olmalıdır. Aynı şekilde geriye gidilmeye devam edildiğinde Abdal Burhan'ın XIII. yüzyıl ortaları veya ikinci yarısında Yakacık köyüne gelerek yerleştiği düşünülebilir.

Abdal Ata ve ailesinin o dönemde Türkmenler arasında birçok yönüyle içtimai hayata yön vermek suretiyle mühim roller oynayan abdal zümresinden ve Aşıkpaşazade'nin tabiriyle Abdalan-ı Rum'dan oldukları anlaşılmaktadır. Onun isminin yine, dönemin kaynaklarından Eğirdir Zeyni tekkesi post-nişini Şeyh Mehmet Çelebi'nin (ö.898/1492-1493) kaleme aldığı, *Divân-ı Şeyh Mehmed Çelebi/Divân-ı Şeyh Muhyiddin (880 / M. 1475-1476)* adlı eserde sayılan ve o dönemlerde şöhret sahibi olduğu anlaşılan sufi önderler arasında geçtiği görülmektedir (Kocaer, 2016, s.361). Bu eserde Abdal Ata'nın adı Hacı Bektaş Veli, Mahmûd-ı Hayrânî, Molla Hünkâr (Mevlânâ), Şeyh Sadreddin, Sultan Veled, Şems-i Tebrizî, Sultan Şuca, Ahî Evran, Geyikli Baba, Elhan Paşa (Elvan

¹ Bu hususta bk. (Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri II, s. 116; Defter-i Mufassâl-ı Livâ-i Çorum, s.27).

² "Vakfı zaviye-i Abdalata der karye-i Yakacık der-kaza-i Çorum, 3 Şevval 1117 (M. 18 Ocak 1706)." (BOA. AE.SAMD. III, 80-8033-1; C.EV. 48-2378-1); "Çorum kazâsından Yakacık nâm karyede medfûn e'izze-i kirâmdan kutbü'l-ârifin merhûm Abdalata..." (BOA. C.EV. 48-2378-1, 1170 (M.1756-1757).

³ "Çorum'da Abdalata Karyesi'nde Ata Sultan Zâviyesi Vakfı'nın yevmî bir akçe vazife..." (BOA. C. EV. Nr. 381-19331, H04-07-1207 (M. 15 Şubat 1793).

⁴ "Çorum kazasında Yakacık karyesinde medfun izze-i kiramdan Abdalata kuddise sırrahu el-azizin..." (BOA. C.EV. 204-10185-1, 17 Muharrem 1213 (M. 1 Temmuz 1793); "Vakf-ı Zâviye-i Abdalata der-Karye-i Yakacık der-Kazâ-i Çorum" (BOA. C.EV. Nr. 507-25613-1, 6 Cemaziyülevvel 1236 (M. 9 Şubat 1821).

⁵ Nitekim 29 Zilhicce 1261 (M. 29 Aralık 1845) tarihli temettuat defterinde köyün ismi "Abdal Ata Sultan karyesi" olarak geçmektedir "Ankara Eyaleti muhalefâtından Çorum kazası kararlarından Abdal Ata Sultan karyesinde ..." (BOA. ML.VRD.TMT.d. Nr. 534); "...Çorum Kazası'nın Abdalata Tekkesi Kariyesi'nde kain Abdalata zaviyesi..." (BOA. C.EV. Nr. 114-5693, 21 Rebiyülahir 1285/11 Ağustos 1868; Çorum Şer'iye Sicili, def. 3, s. 253/h. 539, 16 Zilkade 1284 (M. 10 Mart 1868); Çorum Şer'iye Sicili, def. 7, s.144/h.231, 15 Şevval 1293 (M.3 Kasım 1876).

⁶ Seyyid Mehmet, 1437'de ve 1854'te postta olduğuna göre ölümüne kadar zaviyenin şeyhi olarak kalmış olmalıdır (Köseoğlu, 2009, 2, s.216).

⁷ Mesela hem 937 (M.1530) tarihli kayıta hem de 1576-77 tarihli tahrir defterinde postta tasarruf sahibi olarak Abdal Ata Oğlu İbrahim Seydi veya Seyyid Hacı İbrahim görülmektedir (Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri, s.78; Defter-i Mufassâl-ı Livâ-i Çorum, s.647).

Çelebi), Saru Saltuk (Rumeli), Aşık Paşa, Yunus Emre, Karaca Ahmed, Seyyid Murad ile birlikte anılmıştır (Sarıkaya, 2007, s.11). Bu durum onun, zamanında toplum nezdinde tanınan, karşılığı bulunan bir Türkmen babası olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ne var ki Abdal Ata ile ilgili dönemin kaynaklarında daha fazla bilgi yer almadığından şu hâlde maalesef onun tarihi kimliğini bu yolla tespit edebilmek mümkün değildir. Zira onun ismi ve şahsiyeti, tarihi olmaktan çok ona nispet edilen tasavvufi birtakım vasıflarla birlikte menkıbevi bir hale bürünmektedir.

2. Abdal Ata'nın Tasavvufi Şahsiyeti

Abdal Ata'nın tasavvufi şahsiyeti ve bağlı bulunduğu tarikat geleneği gibi hususlarda da elimizde yeterli bilgi yoktur. Aslında bu sadece söz konusu sûfi aile için geçerli bir durum da değildir. Nitekim tarikatların henüz kurumsallaşma sürecinin erken dönemlerine tekabül eden XIII ve XIV. yüzyıllarda abdal, ata, baba, şeyh, derviş şeklinde nitelenen çoğunluğu zahitlik-sûfilik-melâmîlik ve fütüvvet çevreleriyle ve akideleriyle yakından ilişki ve etkileşim içerisinde bulunan bu şahıslardan önemli bir kısmının henüz belli bir tarikat geleneğine bağlı olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Türkistan, Horasan, İran ve Irak'tan farklı inanç çevreleriyle temas halinde bulunarak uzun yıllar alan bir yolculukla Anadolu'ya doğru akan sûfi şahsiyetlerin bu durumu bir yere kadar doğal da karşılmalıdır. Dolayısıyla Abdal Ata ve ailesini peşinen bir sufi geleneğe bağlayan veya ona tarikat arayan görüşler de⁸ kanaatimizce zorlama ve toptancı bir yaklaşıma işaret etmektedir.

Nitekim ilk olarak Abdal Ata'nın isminde geçen "abdal" ibaresinden yola çıkılarak onun bir Kalenderî şeyhi olabileceği üzerinde durulmuştur.⁹ Burada birinci sorun şüphesiz "Abdallık"ın sınırlarıyla ilgilidir. Yani bu akımın Kalenderîlikle ve diğer tarikat çevreleriyle olan bağ ve bağlantılarının derecesi ve hüviyetinin ortaya konulamaması meselesidir. İkinci sorun, Abdal Ata'ya izafe edilen Abdallık ve Kalenderîlik'in vasıflarının, mahiyetinin ne olduğu ile ilgilidir. Zira o dönemlerde birbirinden bir hayli farklı özellikler taşıyan dolayısıyla nitelikleri ve sınırları tam olarak ortaya konamayan abdal çevrelerin varlığı tarihi bir vakadır.¹⁰ Üçüncü sorun ise tasavvufi eserlerde tarif edilen "abdal" ile Anadolu'da Türkmenler arasında bilhassa XIII ve XIV. yüzyıllarda sıkça rastlanan abdal tipolojisi arasında ne denli benzerliklerin ya da farklılıkların olduğunun tespit edilememesiyle ilgilidir.¹¹ Tüm bu hususlara açıklık getirmenin güçlüğü, mevcut bilgi ve bulguların yetersizliği içerisinde Abdal Ata'ya izafe edilen "abdal ve bûdela" nitelemelerinden yola çıkarak tarihi verilere dayanmaksızın onun ve ailesinin peşinen Kalenderî olduğunu ileri sürmek bu ihtimali yadsımamakla birlikte mümkün görünmemektedir.

Abdal kelimesinin anlam ve mahiyetine gelince; bu kelime bedel, bidl ve bedii Arapça kelimelerinin çoğuludur ve bûdela da yine bu manada kullanılmıştır. Tasavvuf terminolojisinde ise veliler

⁸ Birçoğu tarikat geleneğinin en önemli vasıflarından olan kadim bir silsileye bağlı olmayan dolayısıyla bir tarikata intisabı da bulunmayan bu abdalların Karamustafa'nın yerinde tespitiyle ana akım dindarlıkla yani Sünnî cemaatçilikle birleşmesi bir taraftan sûfi dailerinin ama diğer taraftan da karşılıklı bir uzlaşmanın neticesiydi (Karamustafa, 2012, s.40). Tarikatların kurumsallaşma ve yaygınlaşma sürecinin devam ettiği bir saha ve zeminde söz konusu abdal zümresinin bir tarikata müntesipliği çoğunlukla henüz söz konusu değildi. Bu nedenle arşiv kayıtları, bilhassa XIII ve XIV. yüzyılda Anadolu'da yaşamış birçok baba, ata, abdal ismini taşıyan sûfiler hakkında bilgiler vermesine rağmen tarikatları ve bağlı oldukları tasavvufi geleneğe dair suskundur. Çünkü henüz böylesi bir durum oluşmuş değildir.

⁹ Söz konusu yaklaşımlar için bk. (Ocak, 2016, s.102; Gülten, 2017, s.423).

¹⁰ Köprülü'nün, Aşıkpaşazâde'nin Osmanlı kuruluş döneminde Abdalân-ı Rûm olarak zikrettiği zümrenin Kalenderî, Haydarî ve Yesevîler dervişlerinden müteşekkil olduğu, "baba" ve "abdal" sıfatlarının Kalenderîlerce kullanıldığı ve abdal kelimesinin Kalenderîlerle eş anlamlı olduğu yönündeki yorumlarına (Azamat, 2001, s.255; Köprülü, 2012, s.36) bugün Irak menşeli tasavvufu akımların Anadolu'daki tesirlerinin çok daha belirgin olduğunun anlaşılmasından sonra daha ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Zira bu durumda Abdalân-ı Rum zümresinin kapsamı genişlemekte yeknesak aynı ya da benzer tarikat geleneğinden beslenen bir abdal zümresinden bahsetmek daha da güçleşmektedir. Nitekim XVI. yüzyıl Osmanlı müelliflerinden Vâhidî, ise aynı zaman diliminde Anadolu'da bulunan Sünnîlik dışı tasavvufî zümreleri Abdalân-ı Rûm, Kalenderîler, Haydarîler, Câmîler ve Şemşîler şeklinde gruplara ayırmıştır. Aynı devirde yaşayan şâir Fakîri, bu zümreleri Kalenderîler'i Işık, Abdal, Kalenderî, Haydarî ve Câmî olmak üzere yine beş zümreye ayırırken, Celalzâde Mustafa ise Haydariyan, Caviakler, Tâyife-i Kalenderân, Gürûh-ı Nimetullahîler ve Camiler olmak üzere yine beş zümreden bahsetmekte bir de buna Fırka-i Baba Yûsufiler adında bir grubu daha eklemiştir (Ocak, 1992, ss. 103-104; Azamat, 2001, s.255). Tüm bu grupların Kalenderîlikle ilgisi ve ne ölçüde örtüşükleri bir muamma olarak ortada durmaktadır.

¹¹ Köprülü'nün abdal zümresini Babai isyanının şekillendirdiği, çoğu Kalenderî olmak üzere Haydarî ve Yesevîler ile sınırlayan, Gölpınarlı'nın, Rum abdallarını Kalenderîler ve Bektaşilere benzeyen ancak ayrı bir tarikat olarak değerlendiren görüşleri, Ocak'ın Kalenderîlikle abdallığı hemen hemen örtüşüren düşüncesi (Ocak, 1992, ss.86-87) birlikte değerlendirildiğinde aslında abdal telakkisinin ne denli geniş bir kesimi ve mana iklimini içine aldığı görülmektedir.

arasında, insanların iş ve davranışlarında tasarruf hakkı verilmiş kişiler olarak tarif edilmiştir. Türkçe'de kullanılan abdal (hatta aptal) kelimesinin de Arapça "Ebdal"den bozma olduğu belirtilmiştir (Cebecioğlu, 2009). Burada asıl mühim olan Abdal telakkisine göre Allah, âlemdeki manevi ve ruhanî nizamın korunması için sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir. Gizli hakikatlere, sırlara vâkıf bulunan ricâlû'l-gayb olarak zikredilen bu seçkin şahısların arasında bir de hiyerarşi vardır (Uludağ, 1988, s.59; Cebecioğlu, 2009). Ancak ricâlû'l-gaybın adları, hiyerarşik düzenleri değişik kaynaklarda farklı biçimlerde gösterilmiştir.¹² Abdal telakkisi, tarih sahnesine çıktığı ilk zamanlarda âbid ve zâhidlerden başka hadis ve fıkıh âlimleri gibi geniş bir sosyal çevre için de kullanılmıştır. Zamanla tüm tasavvuf zümreleri arasında benimsendiği anlaşılan abdallık, aynı süreçte önem kazanan ricâlû'l-gayb telakkisiyle bütünleşmiştir (Uludağ, 1988, ss.59-60; Cebecioğlu, 2009). Tasavvuf kaynaklarında birtakım hadislerle de dayanılarak "ubûdiyyet, zühd, riyâzet, inzivâ, kalp temizliği, vefilik" gibi nitelikler abdalların vasıfları olarak sayılmıştır. Yine onlar saç, sakalı karışmış, bir mesleği ya da işi olmayan, bekâr, dünyevi hiçbir kaygı taşımayan, tabiri caiz ise meczup kişiler olarak tarif edilmiştir (Uludağ, 1988, ss.59-60). Ancak bu dönemlerde Anadolu'da karşımıza çıkan, bu tariflere uyduğu kadar uymayan birçok tarihi şahsiyetin varlığı yukarıda da dile getirilmeye çalışıldığı üzere "abdâl" diye tabir edilen aynı niteliklere haiz yeknesak bir topluluğun olmadığını göstermesi bakımından mühimdir. Dolayısıyla Abdal Ata'nın bu özelliklerden hangilerine haiz olduğunu anlamının güçlüğü ortadadır.

Anadolu'da bu zamanlarda karşımıza çıkan birçoğu fütüvvet ehli, melâmî meşrep olan abdal, ata, baba vb. isimlerle anılan söz konusu tarihi şahsiyetler, sosyal hayata katılmakta, köyler, beldeler kurmakta, birçok konuda kitlelerin sevk ve idaresinde başat rol oynamaktaydılar. Hattı zatında bu dönemde karşımıza çıkan Abdal Ata ve ailesi de söz konusu niteliklere haiz görünmektedir. Nitekim Abdal Ata'nın dedesi Abdal Burhan'dan başlayarak aile çiftçilikle, zanaatla, üretimle meşgul olarak başka bir deyişle fütüvvet geleneği içerisinde yer alarak belli bir sosyo-ekonomik güç ve nüfuza kavuşmuştur. Aksi takdirde ailenin, Abdal Ata zamanında veya biraz öncesinde bir zaviye inşa edebilmesi, ardından onun torunu Şeyh İlyas döneminde büyük mülkler satın alarak vakfiye kurabilmesi mümkün görünmemektedir. Nitekim Muallim Cevdet, *İbn. Battuta'ya zeyl* olarak kaleme aldığı eserde gerek Çorum'da kurulan Şeyh Zeyneddin Zaviyesi'nin vakfını kuran Ahi Ahmed b. Hasan Emir'i (765 / M.1363-1364) gerek Seyyid Murad-ı Veli'yi (769 / 1367-1368) gerekse de Abdal Ata ailesini "İlyas b. Mahmud Burhan Ata'yı" fütüvvet sahipleri arasında saymıştır (Muallim Cevdet, 2008, s.216, 218, 234). Şu halde Abdal Ata ve ailesinin fütüvvet geleneğiyle kuvvetli bir ilişkisinin olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Abdal Ata'nın tasavvufi kimliğinin ortaya konulmasında hatta bir kez daha ona Kalenderîlik nispet edilmesinde çok önemli bir husus da onun "kutbu'l-büdelâ" olarak anılmasıyla ilgilidir. Öyle ki bu durum bazı resmi kayıtlara da yansımıştır. O, resmi kayıtlarda "e'azz-i kirâmdan Abdal Ata", "e'azz-i kirâmdan kutbu'l-ârifin Abdal Ata", "Kutbu'l-Büdelâ Abdal Ata", "sâdât-ı kirâmdan... Abdal Ata Sultan" şeklinde geçmektedir.¹³ Böylece onun resmi makamlar tarafından da zamanında ariflerin, abdalların kutbu, erenlerden, yüce, saygın bir sûfî olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı yönetiminin Mehdi, Kutub vb. telakkilerin de etkisiyle Safevîlerle ve Bayramî Melami çevrelerle ciddi sorunlar yaşadığı da düşünülürse devlet yönetiminin Abdal Ata'yı bu şekilde anıyor ve takdis ediyor olması manidardır. Zira bu tür inançların devlet açısından henüz bir problem olarak görülmediği Osmanlı kuruluş döneminde onunla özdeşleştirilmesi ve onun hali hazırda hayatta bulunmaması, yani bir tehdit oluşturmaması gibi hususlar bu kabullenmede ve söz konusu unvanların ileriki

¹² Söz konusu adlandırma ve hiyerarşik sıralamalar hakkında bk. (Uludağ, 1988, s.59).

¹³ Söz konusu ifadeler için sırasıyla bk. "BOA. C.EV. 204-10185-1, 17 Muharrem 1213/1 Temmuz 1798; C.EV. 159-7934-1, 10 Rebiülahir 1218/27 Eylül 1803; Defter-i Mufasâl-ı Livâ-i Çorum, 2014, s. 646, 647; C.EV. 249-12458-1, 1139/1726-27; Defter-i Mufasâl-ı Livâ-i Çorum, 2014, s.130, 181, 183; C.EV. 507-25613-1, 6 Cemaziyülevvel 1236/9 Şubat 1821; Çanlı, 2013, s. 481).

tarihlerde de kullanılmasında etkili olmuştur denilebilir. Ancak ona verilen bu sıfatların bilhassa XIX. yüzyılda ulemanın tasarrufu altında bulunan Kadı mahkemesi ve Meşihat dairesi kayıtlarında geçmemesi de gözden kaçırılmamalıdır. Zira bu durum, dönemin konjonktürel şartları içerisinde tasavvufi değerlerin ve çevrelerin irtifa kaybının; ulemanın inanç ve zihin dünyasına pek uymayan bu tarz telakkilere mesafeli duruşunun bir göstergesi olmalıdır.¹⁴

Kutupluk, büdelalık telakkisi ile ilgili olarak Molla Camî de işler, fiiller ve eylemler hakkında söz kesen, çözen Allah'ın çavuşları olarak nitelediği şahıslardan bahsetmektedir. O, bu kişileri "Ahyar" tabiri ile takdim ettikten sonra haklarında tafsilatlı bilgiler vermiştir. Buna göre söz konusu bu kimseler üç yüz kişi olup bunlardan kırkına "ebdal", yedisine "büdela", bir tanesine ise "kutup, gavs" adı verilmiştir (2011, s.48). Molla Camî burada gayb ehli olarak nitelediği bu şahıslar hakkında verdiği bilgileri Hz. Peygambere dayandırarak da doğruluğunu ve meşruiyetini ispat etmeye çalışmıştır. Burada geçen "kutub" tasavvufta en yüksek manevi makamdır. İlâhî isimleri şahsında cem eden Hz. Muhammed (sav)'in hakikatine haiz bulunan kişidir (Cebecioğlu, 2009). Kutub, velilerin başı, dünyanın, âlemin manevi yöneticisi olan en büyük velidir ve o, kutbiyyet makamındadır. Şu hâlde suffilikte kutub, en büyük velî, insân-ı kâmil ve hakikat-i Muhammediyye demektir (Ateş, 2002, s.498). Tasavvuf terminoloji içerisinde bakıldığında Kutbu'l-büdela Abdal Ata, ebdal kutuplarından yani abdalların pirleri, başlarından ulu bir şeyhtir. Kimi sûfî çevrelerce zikredilen kutub, ebdal, бүdela tanım ve tarifleriyle ne kadar örtüştüğünü tespit edebilmek mümkün olmamakla birlikte, Abdal Ata ile özdeşleştirilen "kutbu'l-büdela" telakkisinin ona, gerek abdallar zümresi içerisinde yüksek bir statü, liderlik ve rehberlik gerekse kamusal alanda, kitleler üzerinde saygın ve güçlü bir yer kazandırdığı ailenin, zaviyenin tarihsel gelişim sürecinden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan kutupluk ve abdallıkla ilgili telakkilerin daha ilk dönemlerden itibaren geniş bir tasavvufi çevreyi cezbetmesinden, eserlerinde yer bulmasından bu inanışların sadece bir iki tasavvufi geleneğe indirgenmesinin söz konusu olamayacağı da ortadadır.¹⁵

Bundan başka Abdal Ata'nın isminde yer alan "Ata" kelimesinden yola çıkılarak o ve ailesinin Yesevi gelenekten gelmiş olabilecekleri de ileri sürülmektedir (Gülten, 2017, s.425; Çanak, 2013, ss.15-16). Ata ve Baba, Yeseviyye ve Nakşilikte mürşid anlamında kullanılmıştır (Cebecioğlu, 2009). Hatta "Ata" ile "Baba" kavramları aynı anlamı taşıdığından Yesevî dervişlerine ilk başlarda *ata*, bir dönemde hem *baba* hem de *ata* unvanı verilmiştir (Uludağ, 1991, s. 365; Köprülü 1978, s. 166). Öyle ki İslamiyet öncesi Türk inancında Şaman veya Kam denilen bir takım olağanüstü hallere ve yeteneklere sahip olduklarına inanılan dini ve toplumsal önderlerin yerini İslamiyet'e geçişle birlikte *ata*, *bab* (*baba*) ünvanlı birtakım dervişler almaya başlamıştır (Kurt, 2000, s. 515; Arslan, 1989, s.159). Nitekim Ahmet Yesevî'den sonra onun ya da halifelerinin yolunu takip eden çok sayıda müridi Anadolu'ya da gelmiştir. Bu bağlamda Çorum havalisinde ise Abdal Ata'dan başka, muhtelif zamanlarda Çorum havalisinde "baba" lafzını taşıyan Üryan Baba (zaviyesi olmasa da) (Kurt, 2000, s.521), Ergülü Baba, Koçi Baba, Ethem Baba, Koyun Baba ve Piri Baba gibi isimler sayılabilir. Tüm bu sûfî şahsiyetlerin farklı tasavvufi geleneklerle de ilişkili olduklarını ve olabileceklerini yadsımamakla birlikte bu durum Yesevi geleneğin bir yere kadar bölgedeki varlığının da bir göstergesidir. Şu halde Abdal Ata'nın Yesevî gelenekle muhtemel ilişkisi yadsınmamalıdır.

Tüm bu mülahazalar ışığında Abdal Ata'nın Yesevî ve Kalenderî meşrep bir Türkmen şeyhi olma ihtimali yanında, asıl olarak onun bunları da kapsayan ve zamanında çok geniş bir tasavvufi alanla etkileşim içerisinde bulunduğu anlaşılan Abdalan-ı Rum taifesinden, bilhassa fütüvvet geleneği

¹⁴ Söz konusu kayıt örnekleri için bk. (Çorum Şerhi Sicili, def.7, s. 143/h. 229, 15 Şevval 1293 (M. 3 Kasım 1876); def. 11, s.223/h. 517, 26 Recep 1308 (M. 7 Mart 1891); İst. Müft. Meşihat Arşivi, def. 1770, s.110/4, 18 Şaban 1308 (M. 29 Mart 1891).

¹⁵ Nitekim Muhammed b. Ali el-Kettânî (ö. 322/934), İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Hücvîrî (ö. 465/1072 ?), Sühreverdiyye'den İbn. Arabî mektebiyle de sıkı ilişkileri bulunan Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 736/1335), Nakşi gelenek içerisinde bulunan Molla Camî-Abdurrahman Camî (ö.1492)- (Karamustafa, 2012, ss. 48-69; Ateş, 2002, ss. 498-499) gibi kimi sûfî çevrelerde kutuplukla, бүdelalıkla ve Bayramiliğin Bıcağçı Ömer Dede'yi takip eden kolunda da kutuplukla ilgili inançlara telakkilere rastlamak mümkündür (Ocak, 1997, s.105).

içerisinde onunla güçlü bağları bulunan bir Türkmen şeyhi olduğu üzerinde durulmalıdır. Zira zaviyenin vakfına farklı sosyal kesimlerden, bilhassa ekâbir taifesinden çok sayıda şahıs tarafından bağışlarda bulunulması; ailenin ve zaviyenin geniş bir sahada onlarca köy ile dini, sosyal ve kültürel olduğu kadar güçlü ekonomik ilişkiler de kurması bu duruma açıklık getirir niteliktedir.

3. Abdal Ata Zaviyesi'nin Bektaşîlikle İlişkisi

Yukarıda belirtildiği üzere Abdal Ata ve ailesinin hangi tasavvufî gelenekten olduğu tam olarak tespit edilememekle birlikte zamanı tam olarak bilinmese de zaviye, bir tarihte Bektaşîliğe bağlanmıştır. Nitekim Bektaşîlerin, XVI. yüzyıl başlarında tarikatın kurumsallaşmasının ardından imparatorluk sathında bilhassa "ata, baba, sultan" gibi isimlerle anılan kadim zaviyeleri kendi tasavvufî gelenekleriyle ilişkilendirmek suretiyle tarikat ağlarına kattıkları bilinmektedir (Hasluck, 2012, s.74). Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu süreç, XVI, XVII hatta XVIII. yüzyılda dahi devam etmiştir. Şu halde Abdal Ata Zaviyesi'nin bu tarihi süreçte ne zaman Bektaşî pentonuna eklendiği önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Maalesef gerek 1530 gerekse 1576-1577 tarihli tahrir kayıtlarında Abdal Ata, zaviyesi ve meskûn bulunduğu Yakacık köyü hakkında hatta Abdal Ata'nın tasavvufî unvan ve vasıfları hususunda bilgiler yer almasına rağmen onun ve zaviyesinin bağlı bulunduğu tarikat geleneğinden hiç bahsedilmemiştir. Bununla birlikte 989 (M.1581-1582) tarihli bir kayda göre de Abdal Ata Zaviyesi'ne burada kalanlara müderrislik yapmak üzere Mevlana Muhiddin Efendi adında bir müderris görevlendirildiği görülmektedir (Köseoğlu, 2009, s.303). Bundan başka 1798 yılında da imamet kaydı bulunmayan Abdal Ata Zaviyesi'ne bir cami ihdas edilmiş ya da öteden beri var olan mescid/camiye bir imam atanmıştır.¹⁶ Bu bilgilerden yola çıkıldığında zaviyenin XVIII. yüzyıl sonlarına kadar henüz Bektaşîliğe bağlı olmadığı söylenebilir.

Abdal Ata Zaviyesi'nin Bektaşîyye tarikatına bağlı olduğu yönündeki ilk kayıt ise görebildiğimiz kadarıyla 1218 (M.1803-1804) tarihlidir.¹⁷ İlginç bir şekilde yakın tarihlerde zaviyenin ismine "sultan" ibaresi de eklenmeye ve "Abdal Ata Sultan Zaviyesi" şeklinde anılmaya başlanmıştır (BOA. C.EV. Nr. 381/19331-1, 4 Recep 1207 / M. 15 Şubat 1793). Diğer taraftan yine arşiv vesikalarından 1783 tarihi itibarıyla Çorum'da bir Bektaşî zaviyesinin bulunmadığı da anlaşılmaktadır (BOA. C.EV. 512-25886-1; C.EV. 492-24865-1, 29 Rebiyülevvel 1199 / M.9 Şubat 1785). Şu hâlde şehir merkezine çok yakın olan Abdal Ata Zaviyesi de bu tarihe kadar henüz Bektaşî geleneğe eklenmemiştir. Tüm bu veriler ışığında zaviyenin ancak en erken XIX. yüzyılın hemen başlarında Bektaşî halkasına katıldığı hemen hemen kesinlik kazanmaktadır.¹⁸

Bu kanaati pekiştirmesi dolayısıyla bir yere kadar konuya açıklık getirmesi bakımında değinilmesi gereken önemli bir husus da başta tüm Bektaşî tekkeleri üzerinde tasarruf hakkına sahip bulunan merkezî Hacı Bektaş Veli Dergâhı yönetimi olmak üzere Bektaşîlerin aynı tarihlerde Çorum'a ilgisinin artmasıdır. Zira Bektaşî çevreleri bu dönemde vesikalarda Veysel Karanî soyundan geldiği belirtilen Şeyh Zeyneddin ve Pirî Baba'nın adına izafe edilen Çorum Pîrî Baba Zaviyesi'nin yönetimini ele geçirmeye çalışırken görülmektedir. Bu girişim bizzat Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı yönetimi tarafından yürütülmüş, nitekim 1196 (M.1781/1782) senesinde Şeyh Abdullatif Efendi'nin arzıyla Piri Baba Zaviyesi'nin yönetimi eş-Şeyh Ali'ye tevcih edilmiştir (BOA. C.EV. 512-25886-1, 29 Cemaziyülevvel 1197 / M.2 Mayıs 1783). Ancak Şeyh Zeyneddin'in soyundan gelen ve hak sahibi olan Seyyid Osman ve oğlu es-Seyyid Abdulkadir, Bektaşîlerin bir oldu bitti ile zaviyeyi kendi tarikatlarına katmalarını kabul etmemiştir. Onlar, tekkenin kuruluşundan bu yana beş yüz yılı aşkın süredir Şeyh Zeyneddin

¹⁶ Buna göre "beher hal ibâd-ı müslimîn evkât-ı hamsde (beş vakit) dua-yı hayriyesine mazhar olmaları..." için "sulehadan (ibadet ehlinden) Şeyh Hasan bin Mehmet'e" tevcih edilmiştir (BOA. C.EV. 204/10185, 1, 17 Muharrem 1213 (M. 1 Temmuz 1798).

¹⁷ "...Cedd-i azizim kutbü'l-arifin gavsü'l-vasilîn El-hac Bektaş-ı Veli Kuddise-sırrahu Ali hazretlerinin tarikat-ı alıyyesine... zaviyelerinden Çorum'da vakî' izze-i kiramdan Abdalata zaviyesinin..." (BOA. C.EV. 159-7934-1, 1218 (1803-1804)

¹⁸ Abdal Ata zaviyesi dışında Çorum havalisinde ve kazalarında Demirşeyh, Hasan Balım Sultan, Şeyh Âşık Çelebi gibi kuruluşundan itibaren Bektaşî geleneğe bağlı olan zaviyeler yanında Abdal Ata gibi Koyun Baba, Koçu Baba, Ergülü Baba gibi zaviyeler de zamanla Bektaşî zaviyesi halini almıştır (Ekin, 2023, s. 1645; Işık, 2018, s. 320-324; Haksever, 2008, s. 77-84).

ailesinin tasarrufunda olduğunu; Bektaşilerin zaviye üzerinde hak iddia etmek için ileri sürdükleri *baba, dede, sultan* lafızlarının sair tarikatlarda da bulunduğunu; kaldı ki Çorum'da Bektaşilik tarikatına bağlı bir tekke, zaviye de bulunmadığını ortaya koyarak resmi mercilerden vakıf şartnamesine aykırı olarak yapılan bu müdahalenin önlenmesini istemişlerdir. Nitekim ciddi bir nüfuz mücadelesine dönüşen hadise, resmi kayıtlara bakılmak suretiyle Veysel Karanî evladı lehine çözülmüş, Bektaşilerin Piri Baba Zaviyesi'ni kendi tarikatlarına bağlama girişimi bu kez sonuçsuz kalmıştır (BOA. C.EV. 512-25886-1; C.EV. 492-24865-1, 29 Rebiyülevvel 1199 / M.9 Şubat 1785).

Şu hâlde iki husus akıllara gelmektedir. Birincisi Piri Baba zaviyesi üzerinde yaşanan bu nüfuz mücadelesi ile bu olaydan biraz sonra (mevcut verilere göre 15 ila 18 yıl sonra) gerçekleştiği anlaşılan Abdal Ata Zaviyesi'nin Bektaşi geleneğe bağlanma hadiseleri arasında bir ilişki olup olmadığıdır. Eğer böyle bir ilişki var ise Bektaşi çevrelerin Çorum şehir merkezindeki Piri Baba zaviyesini nüfuzları altına alamayınca, kırsal alandaki Abdal Ata Zaviyesi'ne yönelmiş olması, idarenin de orta yolu bulmak gayesiyle buna göz yumması ihtimalleri göz ardı edilmemelidir. İkinci önemli husus ise Bektaşilerin bir zaviyeyi kendilerine mâl etmek için o köy ya da beldenin ille de Kızılbaş olmasını elzem görmemeleri meselesidir. Zira onlar, yukarıda da görüldüğü üzere Bektaşilikle kolayca ilişkilendirilebilen ad ve unvanların zaviyenin ya da kurucuların isminde geçmesini yeterli bulmuşlardır. Nitekim aynı durum Abdal Ata Zaviyesi için de geçerlidir. Zira zaviyenin bulunduğu köyün etrafında yer alan Büğdüz, Kılıçören, Sarı Şeyh, Çeşmeören, Ahilyas, Kadıkırı, Sarta, Maza, Üyük, Boğabağı ve Teslim köylerinden sadece sonuncusu Alevi'dir. Bunlar arasında zamanla Sünnileşenlerin olabileceğini yadsımamakla birlikte şu hâlde Abdal Ata Zaviyesi, Bektaşiliğe intisap ettiğinde bulunduğu Yakacak köyü de Sünnîdir. Nitekim zaviyede Bektaşi usul ve erkânı hâkim olduktan sonraki kayıtlarda da köyde Kızılbaşlar arasında pek kabul görmeyen ve nadiren kullanılan Bekir, Ömer, Osman isimlerine çok sayıda ve yoğun bir şekilde rastlanması da bu kanaati güçlendirmektedir.¹⁹

4. Abdal Ata Zaviyesi'nin Yöneticilerle ve Sosyal Çevreyle İlişkileri

Abdal Ata Zaviyesi'nin, tarih sahnesine çıkışından faaliyetlerinin yasaklandığı 1925 yılına kadar Abdal Ata soyunun idaresinde kaldığı tarihi kayıtlardan anlaşılabilir. Zira kurulan evladiyelik vakıf sayesinde Abdal Ata ailesinin yönetiminde kalan zaviyenin XIV. yüzyıl başlarında Abdal Ata'dan başlayarak XV. yüzyıl sonlarına kadar posta oturanları sırasıyla Şeyh Mahmud b. Abdal Ata, Şeyh İlyas b. Mahmut, Recep b. Şeyh Mahmut (posta oturup oturmadığı tam belli değil), Ali b. Recep Dede, Seyyid Mehmet b. Şeyh Recep, Şeyh Seyyid Mahmut, Seyyid Mehmet, Şeyh Seyyid İbrahim'dir. Hicri 989 (M. 1581-1582) yılında ise zaviyenin yönetim haklarının aileden Seyyid Çelebi b. Halil Baba, Şeyyid Şah Çelebi b. Cafer Çelebi, Ahmet Çelebi b. Marifet Çelebi'ye ait olduğu görülmektedir (Köseoğlu, 2009, s.425). Buraya kadar Abdal Ata ailesi ve zaviye ile ilgili müşahede edilen iki önemli husus vardır. Bunlardan birincisi zaviyenin kurulduğu tarihten bu zamana kadar kesintisiz olarak Abdal Ata'nın soyunda kalması²⁰ diğeri ise hem ailenin Türkmen toplulukları ve

¹⁹ 1837-1847 Çorum Nüfus defterlerine göre Abdal Ata köyünde yaşayan erkek nüfus 200 kişi olup bunların dörtte birinden fazlası bu üç ismi taşımaktadır. Buna göre 17 Bekir, 27 Ömer, 37 Osman ismini taşıyan şahıs vardır (Şahin, 2012, ss. 599-602).

²⁰ Daha ileriki evrelerde XVIII ve XIX. yüzyıla ait arşiv vesikalarından Abdal Ata ailesinin bölgedeki nüfuzu ve zaviyenin yönetimindeki söz sahipliğinin sürdüğünü takip etmek mümkündür: Mesela 10 Recep 1139 (M. 3 Mart 1727) tarihli bir kayda göre "izze-i kiramdan kutbül-ârifin Abdalata evkafına ba-berat-ı şerif-i alişan vazife-i muayyene ile şeyh ve mütevellisi olan evlad-ı vakıfdan eş-Şeyh Hüseyin" vefat ettiğinden yerine "evlâd-ı vakıfdan" olması hasebiyle yerine oğlu eş-Şeyh Yahya Efendi "meşihat ve tevliyyete" layık görülerek atanması hususu padişaha arz edilmiştir (BOA. C.EV. 249-12458-1); "...Der devlet-i mekine-i arz-ı kemine budur ki medine-i Çorum kazasında medfun izze-i kiramdan kutbül-ârifin Abdalata evkafına ba-berat-ı şerif-i alişan vazife-i muayyene ile şeyh ve mütevellisi olan evlad-ı vakıfdan eş-Şeyh Hüseyin fevt olub yeri hali ve hizmet-i mahlul olmakla yerine yine evlad-ı vakıfdan sulbi oğlu işbu bais-i arz-ı ubudiyet eş-Şeyh Yahya daileri meşihat ve tevliyyete ber-vechle mahall ve müstehak olduğuna..." (BOA. C.EV. 249/12458, 1); "...Çorum'da Abdalata Karyesi'nde Ata Sultan Zâviyesi Vakfı'nın yevmî bir akçe vazife(?) ve senede üç müdd Hınta (buğday) ile cibâyeti evlâd-ı vâkıfdan Seyyid Hasan bin Ali'nin ve senede üç müdd Hınta (buğday) ile nezârete dahi yine evlâd-ı vâkıfdan es-Seyyid Halil Halife'nin üzerlerinde olduğu..." (BOA. C.EV. 381-19331-1, 4 Recep 1207 (M. 15 Şubat 1793); C.EV. 520-26254-1, 5 Zilhicce sene 1236 (M. 3 Eylül 1821); İst. Mft. Msh. Dft. 1770, Sayfa 110, 18. Şaban 1308 (M. 29 Mart 1891).

devlet erkânı nezdinde giderek artan nüfuz ve saygınlığı hem de zaviyenin sayısı yükselen vakıf arazi ve köylerle güçlenen ekonomik yapısıdır.

Abdal Ata Zaviyesi'nin çevreyle ilişkilerine dair ilk kayıt ise bir vakıf senedir. Zira yukarıda da bahsi geçen 822 (M.1419-1420) tarihli bu kayda göre Abdal Ata'nın torunu Şeyh İlyas b. Mahmut, satın aldığı mülkleri bağışlamak suretiyle zaviyenin vakfını kurmuştur (VGMA. Def. 1467, 28, ss.90-91). Abdal Ata Zaviyesi vakıflarıyla ilgili ikinci hadise 826 (M.1422-1423) tarihli kayıttır. Buna göre Musa Bey kızı Şah Hatun'un, Selamet Bey ile evliliğinden olan oğulları Hasan, Hüseyin ve Yakup'tan kendisine geçen Orucak ve Ağca Mescit köylerindeki tüm hisselerini Abdal Ata Zaviyesi'ne vakfettiği görülmektedir. Bir diğer vesikada ise Muharrem 829 (M.1425-1426) tarihli olup bu kez yine hatırı sayılır beyler ve hatunlardan oluşan bir varis grubu irsen kendilerine intikal eden Çat mıntıkasında bulunan hisselerini Abdal Ata Zaviyesi için Seyyid Ali b. Merhum Recep Dede'ye vakfetmişlerdir (Köseoğlu, 2009, ss.425-426). Köseoğlu'na göre bu iki vesikanın aslı mütevellilerin elinde olup Evkaf dairesinde kayıtları olmayıp bazı yerleri kopmuş, eskimiş, yanmış olduğundan okunamamıştır (2009, ss.425-426). Bu iki vesika, zaviyenin beyler, bey hanımları ya da kızlarıyla başka bir deyişle kudretli yerel hanedanlar ile sıkı münasebetler geliştirdiği ve onlar nezdinde büyük bir nüfuz ve saygınlığa sahip olduğunu göstermektedir. Aslında bu durum aynı zamanda zaviyenin tarihi misyonuyla örtüşerek toplumsal fonksiyonlarını güçlü bir şekilde yerine getirdiğini, sosyal bir çekim merkezine dönüştüğünü göstermesi bakımından da mühimdir. Nitekim Köseoğlu'na göre vakıfta bulunan Safiye Safihi Hatun, Umur Beyin kızıdır ki bu şahıs, Taşanoğlu Koca Kayası müdafî Haydar Beyin biraderidir. Devlet Hatun ki o da merhum Mezid Beyin kızıdır. Bulad bin Koç Hasan, Şeyh Büğet bin Bolkutlu, Şah Paşa Hatun binti merhum Selamet Bey, ekâbirden Murad ve Mürüvved beyler kendilerine miras kalan Çat bölgesindeki hatırı sayılır hisselerini Yakacık köyünde bulunan Abdal Ata Zaviyesi için Seyyid Ali b. Merhum Recep Dede'ye vakfetmişlerdir. Bu vakfiye Çorum, Mecitözü ve diğer birçok kadı tarafından tasdik edildiği gibi Amasya kadısı Mehmed b. Abdurrahmanü'l-Muslihî tarafından da imzalanmıştır (Köseoğlu, 2009, ss.416-420).

Zaviye vakfına ilerleyen tarihlerde yapılan yeni bağış ve eklemelerle zaviyenin sosyo-ekonomik yapısı bir hayli güçlenmiş, diğer taraftan da yerel dinamikler, yöneticiler ve Türkmenlerle olan ilişkileri daha da gelişmiştir. Zira Cami, medrese ve zaviyelerin tasarrufunda bulunan vakıf topraklarında parçalanma ve el değiştirme eğilimlerinin nerdeyse hiç görülmemesi buraların hem sosyo-ekonomik gücünü korumuş hem de sürekliliğini sağlamıştır (İslamoğlu, 2010, s.145). Nitekim bu süreçte Köseoğlu'na göre Abdal Ata Zaviyesi'nin şeyhi olan Seyyid Mehmet b. Şeyh Recep, Emir Mukaddem Davud'dan aldığı Çat sahasından Sancar Divanı'nı zaviyeye vakfetmiştir. Yine zaviyenin postnişinlerinden olan Seyyid Mahmud da 840 (M.1436-1437) tarihli bir vesika ile şimdiye kadar yaptığı vakıfları birleştirmiştir (Köseoğlu, 2009, ss.420-421). Yukarıdaki örneklerine benzer şekilde yine ekâbir taifesinden bazı şahıslar 844 (M.1440-1441) tarihinde Sincan Divan'ındaki dörtte bir hisselerini Abdal Ata Zaviyesi'ne vakfetmişlerdir.²¹ Bir başka kayda göre de Emir İsa Bey b. Ömer ile Yüzü Kutlu'nun kızı Banu Hatun, evvelce Beyler Çelebi'den satın aldığı araziye Seyit Mehmet b. Recep'e satmış, bunların hepsi bir araya getirilerek Yakacık, Sarta Maza, Horasan, Hoca, Büğet, Buğabağı köyleri bulunan araziye Abdal Ata Zaviyesine 848 (M.1444-1445)'te vakfetmişlerdir. Hicri 868 (M.1463-1464) tarihli önemli bir vesikada ise Abdal Ata bin Şeyh Toklu bin Abdü'l-Burhan zaviyesine belge tahrif olduğundan ismi anlaşılmadığı belirtilen bir şahıs tarafından Karadeğîn, Yassı Üyük, Manşar, Karataş, Karapınar, Sokucak, Çınardere, Çat, Hacılar, Kavak Ağacı, Sincan mezarları vakfedilmiştir (Köseoğlu, 2009, ss.423-424). Zaviyenin sosyal çevreyle münasebetlerini ortaya

²¹ Seyyid Mehmet Ömer Beyoğlu Emir İsa Bey'in kızı Yüzü Kutlu Hatun'un kızı Banu Hatun Binti Mehmet Fakih'ten satın aldığı Sincan divanının dörtte bir hissesini, Seyyid Mehmet daha önce Davut İbni Şeyh Paşa İbni Musa'dan satın aldığı Sincan divanının dörtte bir hissesini, Seyyid Mehmet Ali Bin Davut, Paşa Hatun Binti Yusuf, Barsa Hatun Binti yahşi'den satın aldığı dörtte bir hissesini 844 (M.1440-1441) tarihinde Abdal Ata Zaviyesi'ne vakfetmişlerdir. Davut bin Şeyh Paşa da kendisine kalan son dörtte bir hisseyi aynı zaviyeye söz konusu vesika ile vakfetmiştir (Köseoğlu, 2009, ss.422-423).

koymak bakımından mühim olan bir başka kayda göre de 874 (M.1469-1470) yılı recep ayı başlarında Abdal Ata Zaviyesi'nin şeyhi öldüğünden yerine oğlu Seyyid İbrahim'in posta oturduğu ve eskiden beri zaviyeye bağlı Yakacık ve Yamadı divanı ile tüm bu arazinin ve tekkenin bütün tekâliften muaf olduğu belirtilmiştir (Köseoğlu, 2009, s.424).

Buraya kadar yapılan izahtan anlaşılacağı üzere Abdal Ata ailesi ve zaviyesi Çorum havalisinde, Amasya gibi çevre idari bölgelere kadar uzanan bir sahada yerel güçlü ailelerle kuvvetli ilişkiler tesis etmiş, onlar nezdinde saygın ve nüfuzlu bir konuma yükselmiştir. Zaviyeye yapılan vakıf bağışlarının birçoğunun söz konusu çevrelerden olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bundan başka zaviyenin onlarca köyü, binlerce dönüm araziye, mera ve mezrayı, su yataklarını içine alan vakıflarının bulunması, aile ve bu tarihi müessesenin gerek ziraatla uğraşan köylülerle gerekse hayvancılıkla geçimini sağlayan konargöçer Türkmen kitleleriyle sıkı ilişkiler geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim 1456 tarihli mufassal defterden yola çıkarak burada kayıtlı, Hoca Selameti, Ahi Şeyh, Sadreddin Paşa, Ahi Hüseyin, En'am Çelebi, Mihmad Bey, İldadı Bey ve Dede Paşa zaviyeleri yanında Abdal Ata Zaviyesi'nin de konar-göçerlerle doğrudan münasebetleri olduğu kaydedilmiştir (Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum, s.27; İslamoğlu, 2010, ss.194-199). Bu münasebetler söz konusu Türkmen babaları, şeyh ve dervişlerinin bir yönüyle Anadolu kırsalı üzerindeki derin dini, manevi ve psikolojik etkileriyle ilgili güçlü bağlara işaret etmektedir. Ancak diğer bir yönüyle de bu ilişkiler, zaviye vakfı konumunda bulunun arazilerin işlenmesi, mahsulünün toplanması ve zaviyenin payının ayrılması, taşınması vb. maddi konularda kimi zaman iyi kimi zaman da çatışmalara sahne olan güçlü ve karmaşık sosyo-ekonomik bir mahiyet de arz etmektedir (Işık, 2017, ss.106-120).

Diğer taraftan Abdal Ata ailesi ve zaviyesinin devlet erkânıyla güçlü münasebetleri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı yönetimi kendisinden önceki dönemlerde de uygulanan malikâne-divani sistemini devletin egemenlik sahasını genişletmek, otoritesini pekiştirmek amacıyla da kullanmış olmalıdır (İslamoğlu, 2010, ss.145-146). Zira divani, örfi vergileri kapsamakta ve daha çok timara tahsis edilmekteydi. Ancak burada olduğu gibi divani hisselerinin timara değil de vakıflara tahsisi de yapılabilmekteydi. Devlet, yapılan işin önemine binaen veya kişilerin saygınlığına hürmeten bu tip tasarruflarda bulunabilmekteydi. Başka bir deyişle verilen hizmetin kamusal değeri, işi yapan çevrelerin toplumsal nüfuz ve saygınlığı devlet yöneticilerini bu yola teşvik etmekteydi. Zira bu sisteme göre, herhangi bir köy, mezrada kişilere ait mülk hissesine malikâne denilmekte ve çoğunlukla vakfa dönüştürülmekteydi. Bir köyün malikânesi, bir imaretin, zaviyenin vakfı, devlete ait miri hissesi (divani) ise bir sipahinin timarı veya zeameti olabilmekteydi. Birtakım köyler de *iki baştan vakıf*²²ti. Yani şahıslar mülk hisselerini bir hayır kurumuna vakfettikleri gibi, devlet de divani hisselerini aynı vakfa bağışlamaktaydı (Kurt, 1993, ss.42-43; Defter-i Mufassâl-ı Livâ-i Çorum, s.27).²² Böylece bölgedeki yerel dinamiklerin bilhassa ulema, sûfîler ve sipahilerin eskiden beri var olan hakları muhafaza edilmekte, devlete olan bağlılıkları ve sadakatleri temin edilmekteydi.²³ Öyle ise malikâne-divani sisteminden yararlanan nüfuzlu aileler ve kurumlar arasında Çorum kırsalında son derece önemli bir konumda bulunan Abdal Ata ailesi ve zaviyesinin yer alıyor olması oldukça manidardır. Zira burada hem güçlü Abdal Ata ailesinin hem de onların Türkmen toplulukları nezdindeki nüfuzundan istifade ederek bölgedeki Türkmenlerin Osmanlı devletine bağlılık ve sadakatlerini tesis ve temin etmek de hedeflenmekteydi denilebilir. Nitekim Karahisar-ı Demirli nahiyesinde olup 11 ayrı yerleşimin malikâne gelirini tahsil eden 11 zaviyeden birisi de Abdal Ata

²² Aslında Rum Eyaleti'nde sıklıkla görülen "Malikâne-Divani Sistemi", Çelebi Mehmet'in taht mücadelesini kazanmak için verdiği bir tavizden çok, Osmanlı'dan daha eskiye Türk İslam beyliklerinin uygulamalarına da dayanmaktaydı (Kurt, 1998, s.42). Başka bir deyişle daha o dönemlerde siyasi otorite ile yerel hanedanlar bölgenin hâkimiyeti ve gelirlerinin paylaşımı noktasında anlaşmaktaydılar da denilebilir.

²³ Bu sistemin olmadığı yerlerde mülk veya timar sahipleri köylerin, mezraların bütün gelirlerini alabiliyorken, malikâne divani sistemde vergi geliri iki hisseye ayrılarak küçülmekteydi. Bir nevi devletin otoritesini ve egemenlik hakkını tescilen ona pay ayrılmaktaydı. Bu hususta geniş mülahazalar için bk. (İslamoğlu, 2010, ss.142-146).

Zaviyesidir. Ayrıca bu yerleşimlerden yedisinin divanî gelirleri de bu zaviyelere aitti. Abdal Ata Zaviyesi, gelir kaynakları üzerindeki denetimleri süreklilik arz eden iki zaviyeden birisiydi ki Kilis köyü gelirleri üzerindeki hakkı 1455'te Fatih Sultan Mehmet tarafından onaylanmıştı (İslamoğlu, 2010, s.199).

Bunlardan başka aynı dönemde 858 (M.1454) yılında Sultan, vakfın misyonuna uygun olarak hizmetlerini sürdürmesi, devamı devlet ve sultanın ömrünün uzun ve hayırlı olması yönünde dua ile meşgul olması karşılığında Sincan divanını Abdal Ata post-nişini Seyyid Mehmet'in tasarrufuna eskiden olduğu gibi vermiştir. Öyle ki onu, "doğancidan ve sekbandan ve kadıdan ve subaşidan ve naiplerden vs. avarızı divaniden muaf" tutmuştur. Hicri 873 (M.1468-1469) tarihli bir kayda göre de Yakacık, Yamadı divanı ve Maza'nın yine Sultanın emriyle Abdal Ata ailesine verildiği tasdik edildiği gibi ailenin Yeniçeriden, doğancidan, sekbandan, hisar yapmaktan, kazancılardan, vb. avarızı divaniyeden muaf olduğu bir kez daha belirtilmiştir (Köseoğlu, 2009, ss.301-302).

Yavuz Sultan Selim ise yukarıda bahsi geçen malikâne-divani sistemi gereğince Yakacık köyünün malikâne ve divani hissesini "Kutbü'l-büdelâ Abdal Ata bi-tariki serbest" ile Abdal Ata Zaviyesi vakfına tahsis etmiştir.²⁴ Yine Hoca-köyün divani hissesinin de 1576 yılında, Abdal Ata oğlu Şeyh Seydi İbrahim'in elinde olduğu görülmektedir ki²⁵ devlet onu "*âyende ve revendeye hıdmet edüb du'â-yı devâm-ı devlete iştigal*" etmek kaydıyla "*eşmiye ve eşküncü ve cebelü*" vermekten muaf tutmaktaydı (Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum, s.27,135). Zira Büğdüz, Arap Şah, Mareve divan köylerinin divani ve malikâne hisseleri de Abdal Ata vakfına devredilmişti (Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum, 2014, ss.27-28). Bunlardan başka "*Kutbü'l-büdelâ Abdal Ata Evkâfı karyeleri...*" ahalisi padişahın merhameti gereği "*avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i 'örfiyyeden ve ulam ve suhreden ve cerehordan ve sekbân ve hisâr yapmasından mu'âf ve müselle...*" olmaları yönünde Sultan Selim, Süleyman ve II. Selim zamanlarında hükmü şerif verilmiştir (Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum, 2014, s.131). Anlaşılabacağı üzere Abdal Ata ve ailesinin bölgedeki varlığı ve yürüttüğü hizmetlerin sürekliliği devlet için stratejik bir yere sahipti. Devletin bu aileden Çorum kırsalında tekke ve zaviyelerden beklenen klasik görev ve sorumlulukları yerine getirmesinden başka genel politik çizgiye uygun olarak toplumu tutmasını beklediği bunca vakıf tahsisi ve vergi muafiyetlerinden anlaşılmaktadır.

5. Zaviye Üzerinde Yaşanan Nüfuz Mücadeleleri

Abdal Ata Zaviyesi'nin gerek kamusal alan gerekse Türkmenler nezdindeki dini, manevi, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik gücü zaman zaman zaviyenin çevreyle münasebetlerinin mahiyetinin değişmesine, ciddi nüfuz mücadelelerine yol açmıştır. Zaviye, kayıtlara yansıdığına göre ilk olarak 1576-1577 yılında vakfın akarları arasında bulunan birtakım yerler ve gelirler üzerinde bir nüfuz çatışmasına sahne olmuştur. Hadise anlaşıldığı kadarıyla "meclis-i şer' de" mahallinde tahkik edilmiş ve idareyi bir hayli meşgul etmiştir. Buna göre İstanbul'da ikamet eden "Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan" Es-Seyyid Abdülkadir Efendi vekil tayin ettiği Çorum sakinlerinden Es-Seyyid el-Hâcc İbrahim Ağa aracılığıyla Yakacık köyünde Abdal Ata Zaviyesi vakfının tevliyetine mutasarrıf olan Muhammed Efendi aleyhine davada bulunmuştur (Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum, ss.645-47). Es-Seyyid el-Hâcc İbrahim Ağa, elinde olduğunu belirttiği berât-ı şerîf ile emr-i âlişân gereği üzere Çorum, Karahisâr-ı Demürlü nahiyesine bağlı olup Abdal Ata Zaviyesi'nin vakıflarından Kilise adlı köyün toprağında, Yamadı mezrası hududu dâhilinde bulunan mukataadan hak iddia etmiştir. Yıllık elli guruş "mâl-i mîrîyyesiyle" vekili olduğu Es-Seyyid Abdulkadir Efendi ile ortaklaşa "ber vech-i mâlikâne taraf-ı devlet-i 'aliyyeden" kendilerine yeniden tevcih ve ihsan olduğu iddiasında

²⁴ Benzer şekilde Kilis köyü de bunlardandır "Karye-i Kilise divânî ve mâlikâne-i tamâm Vakf-ı Zâviye-i Abdal Ata..." Defter-i Mufassâl-ı Livâ-i Çorum, s.130, 575).

²⁵ Şeyhe malikâne gelirleri tahsis edilen başkaca köyler de vardı: Anbarcı, Arucak tâbi-i Bayat malikane gelirlerinin kırk paydan yirmi dördü "tasarruf-ı Hoca Ahmed ve Hoca Yusuf ve iki sehm zâviyenin vakfı olub Abdal Ata Oğlu İbrahim Seydi tasarrufunda..." (Defter-i Mufassâl-ı Livâ-i Çorum, s.487).

bulunmuştur. Ardından kendilerine ait olması gereken "mahsûlât ve rûsûmâtı, vekâleten ve asâleten" talep ettiklerinde vakfın mütevellisi Muhammed Efendi'nin işi uzattığını belirterek davacı olmuşlardır. Muhammed Efendi ise durumun bu şahısların iddia ettikleri gibi olmadığını, söz konusu yerlerin Defter-i Hakânî'de kayıtlı bulunduğu üzere öteden beri Abdal Ata Vakfı'nın meşrutasından olduğunu, ellerinde bulunan eski ve yeni emirlerde de bu durumun teyit edildiğini belirtmiştir. O, bahsi geçen yerin Yamadı denilen yerde değil İnallu kazasında Tecir adlı mezranın hududu dâhilinde bulunduğunu ve yüz elli seneyi aşkın bir süredir vakfa şartnameyle bırakılmış yerlerden olduğunu ve bu yıla kadar vakıf tarafından tasarruf edile geldiğini ortaya koymuştur. Söz konusu dava yerel şahitler huzurunda görülmüştür. Davada Evlü, Kızıl Viran, Tut Pınar, Yamadı köylerinden şahıslar söz konusu yerlerin öteden beri Abdal Ata Zaviyesi vakfı olduğuna, elde edilen hasılat ve toplanan vergilerin "ez-kadîm ve tamâmen Abdal Ata Vakfı tarafına zabt ve tasarruf oluna" geldiği ve bunların "âyende ve revendeye it'âm-ı ta'âm ve tuzuna vakf ve meşrutasıdır" demek suretiyle şahitlik yapmışlardır. Burada zaviye yönetiminin söz konusu köylere rahatlıkla ulaşması ve destek alabiliyor olması zaviye postunun etki alanını göstermesi bakımından mühimdir. İdare şahitlerin ifadeleri, devletin ve vakfın kayıtları, elde bulunan eski ve yeni emirleri dikkate alarak vakfa ve vakfın mütevellisi Seyyid Hacı İbrahim'e olan müdahale ve tazyikin men edilmesine hükmetmiştir. Böylece zaviye vakfına ve akarına yapılmak istenen müdahale, zaviyenin nüfuz alanında bulunan sosyal çevrenin de desteğiyle geri püskürtülmüştür (Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum, ss.645-47).

Benzer şekilde zaviye üzerinde yaşanan bir nüfuz mücadelesi hadisesi de 989 (M.1581-1582) yılında yaşanmıştır. Buna göre Mehmet adında bir şahıs zaviye üzerinde hak iddia etmiştir. Ancak Çorum ve Boyabat kadıları müştereken şahitler huzurunda toplanıp zaviyenin evladiyelik olmasından ötürü idaresinin Seyyid Çelebi b. Halil Baba, Şeyyid Şah Çelebi b. Cafer Çelebi, Ahmet Çelebi b. Marifet Çelebi'ye ait olduğuna hükmetmiştir (Köseoğlu, 2009, 1, s.425). İlerleyen dönemlerde de zaviyenin sosyo-ekonomik ve politik gücünü koruduğu benzer hadiselerin tekerrür ediyor olmasından anlaşılmaktadır. Mesela o zamanlarda tekke mütevellisi ve cami şerif hatibi olduğu anlaşılan Mehmet Efendi, 1175 (M.1761-1762) yılında bu minvalde Sivas Beylerbeyine bir arzuhal yazarken görülmektedir. Buna göre o, aynı köyden Mehmet adından bir şahsın ortaya çıkarak üç eşkiya marifetiyle evini bastığını, kendisini tüfek kurşunuyla sağ kolundan yaraladığını, iki evladını katlettiğini, zevcesinin dahi ilaç fayda etmez halde gadre ve zulme uğradığını belirterek bunların kanun ile haklarından gelinmesini talep etmiştir (BOA. AE.SMST. III 118-9058-1). Buradan Abdal Ata ailesi ve zaviyesinin çevreyle olan ilişkilerinin her zaman iyi olmadığı zaman zaman birtakım husumetlerin ve fiili çatışmaların da ortaya çıkabildiği anlaşılmaktadır.

Zaviyenin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik iktidarı etrafında yaşanan nüfuz mücadeleleri sadece zaviyenin dışından çevrelerle değil bazen de Abdal Ata ailesinin kendi içinde de yaşanabilmekteydi. Mesela Abdal Ata'nın kız tarafından soyundan gelen es-Seyyid Ali Çelebi İbn-i Hamdi, Abdal Ata Zaviyesi'nin oğullarına "meşrûta bâ-berât-ı âlişân" olması hasebiyle zaviyenin mütevellisi Mehmet Efendi İbn-i eş-Şeyh Yahya'dan davacı olmuştur. Buna göre es-Seyyid Ali, elinde bulunduğunu iddia ettiği defter sureti ve berati delil göstererek zaviyenin meşihatında hak iddia etmiş, hatta söz konusu beratin altı senedir elinde olduğunu belirterek vakıf gelirlerinden payına düşeni talep etmiştir. Zaviyenin mütevellisi Mehmet Efendi ise elinde bulunan vakfiye kaydını göstererek "ez-kadîm (eskiden beri) ber-mûceb-i şart-ı vâkıf mücerredd vâkıfın evlâd-ı ebnâsına (oğullarına) meşruta" olduğunu, berat, nişan vb. evrakların dahi buna göre tanzim edile geldiğini, dolayısıyla kız tarafı soyundan gelen es-Seyyid Ali'nin bir şekilde edindiği meşihat görevlendirmesinin "hilâf-ı şart-ı vâkıf ve mugâyir vakfiye" olduğunu kaldı ki bu şahsın hiçbir şekilde zaviye ile ilgisinin bulunmadığını kaydetmiştir (BOA. C.EV. 48-2378-1). Nitekim hadisenin devamında da şer'îye mahkemesinde durumun böyle olduğunun tespit edildiği ve bu şahsın zaviye ile ilgili iddialarının ve elindeki evrakın reddedildiği anlaşılmaktadır.

Sülale içinde kız ve erkek tarafında yaşanan bu tür kavgalardan başka meşihatı tasarrufunda bulunduran aile içerisinde meşihat hissedarları arasında da birtakım sorunlar yaşanabilmekteydi. Mesela Abdal Ata vakfının mütevellisi Bekir Efendi, kadı huzuruna gelerek vakfın gelir ve hasılatını şart-ı vâkıf üzere tahsil ettiğini, hissedar olan tekke-nişînlere sehimleri oranında paylarını vermek istediğini belirtmiştir. Ancak tekke-nişînlerin buna yanaşmayıp bazılarının toplanan gelirlerden hisselerini yabancılara iltizam olarak verdiğini, bazılarının da vakfın gelirlerini "itlaf ve ıza' (telef ve ziyan)" ederek vakfın karışıklık içerisinde perişan olmasına yol açtıklarını kaydetmiştir. Bu durumun da zaviyede vakıf şartnamesine göre "it'âm-ı ta'am ve hizmet-i lazımlerin..." görülmesine mani olduğunu ifade etmiştir (BOA. C.EV. 170-8483-1). Görüldüğü üzere şeyhlik ve bilhassa zaviye vakfının gelirleri üzerinde aile içinde hissedarlar arasında yaşanan çıkar çatışmaları zaviyenin idaresi, sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmakta, zaviyede yürütülmesi gereken tarihi kamusal hizmetlerin aksamasına yol açabilmektedir.

Abdal Ata Zaviyesi'nin çok sayıda köyden ve gelir kaleminden beslenen vakıf gelirlerinin o ya da bu şekilde her dönemde ondan yaralanmak için hak iddia edenlerin çıkmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Mesela 1235 Şevval (Temmuz/Ağustos 1820) ayında evladı vâkıftan Ebu Bekir'in elinde bulunan beratları gereğince hizmetlerini ve vazîfelerini edâ edip artan vakıf gelirleriyle "ayende ve revendeye it'âm-ı ta'âm edegelür iken" Yakacık köyü ahalisinden on kişilik bir grubun "bizler dahi misâfire hizmet eder tekke-nişînleriz" diyerek vakıf gelirlerinden hisse talep ettikleri görülmektedir (BOA. C.EV. 520-26254-1). Yine 1236 (M.1820-1821) tarihli bir hadiseye göre de Abdal Ata Zaviyesi vakfının "bâ-berât vazîfe-i mu'ayyene ile evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere mütevellisi" olan Süleyman adlı şahıs, zaviyeye tahsis edilen "Yakacık karyesi mahsûlât ve rusûmâtından nezâret ve cibâyet ve meşîhat vazîfelerini edâ eyledikten sonra fazla-i vakf ile it'âm-ı ta'âm idegelür iken" bir takım şahıslar ellerinde her hangi bir berat olmaksızın tekke-nişînlik iddiasıyla vakfa müdahalede bulunmaya çalışmıştır (BOA. C.EV. 520-26254-1, 12 Ramazan, 1236 / M.13 Haziran 1821).

Sonuç

Abdal Ata ailesi kuvvetle muhtemeldir ki en erken XIII. yüzyıl ortalarında Çorum yakınlarında bulunan Yakacık köyüne gelerek yerleşmiş bir Türkmen şeyh ailesidir. Ailenin fütüvvet geleneği ile yakından ilişkisi gerek tarihi kayıtlar, gerek çevreyle münasebetleri gerekse zamanla bir zaviye inşa edecek ve bu zaviyeye bir takım mülkler satın almak suretiyle vakıf ihdas edecek kadar sosyo-ekonomik güce ulaşmasından anlaşılmaktadır. Abdal Ata Zaviyesi'nin ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte vakfın kurulduğu tarihten önce inşa edildiği kesindir. Zaviyenin isminin zamanla Abdal Ata'yla özdeşleşmesinden yola çıkıldığında zaviyenin onun zamanında XIV. yüzyılın ilk yarısında veya ortalarında kurulmuş olma ihtimali yüksektir.

Tarihi kimliğinden çok resmi kayıtlarda bile tasavvufi derin manalar yüklenen kutub, bûdela, kutbu'l-bûdela gibi unvanlarla anılan Abdal Ata, zamanını aşan bir şöhrete sahip olmuştur. Onun karizmatik liderliği ve şöhreti abdallar ve kitleler kadar devlet kademelerine kadar ulaşmış ve kabul görmüştür. Zira zaviyenin vakıfları, vergi muafiyetleri vb. hak ve imtiyazları Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan II. Selim ve sonraki dönemlerde yer yer de daha da artarak devam etmiştir. Abdal Ata ve ailesinin pek çok çağdaşı gibi hangi tarikat geleneğine bağlı olduğu bilinmemektedir. Onu Kalenderî geleneğe bağlayan düşünce ve yorumlar mevcut veriler ışığında yeterli değildir. Bununla birlikte Yesevi neşveyle ilintili olabileceği göz ardı edilmemelidir. Ancak zaviye resmi kayıtlara göre XIX. yüzyıl başlarında Bektaşî geleneğe bağlanmıştır.

Zaviye, tarihi boyunca vakfının gelirleri ve etki alanı giderek artan dolayısıyla sosyal ve ekonomik olarak güçlenen bir yapıya haiz olmuştur. Öyle ki bu durum zaviyenin iktidarı ve vakıf gelirleri üzerinde hem Abdal Ata ailesi içinden hem de dışından bir takım şahıslarla yer yer nüfuz

mücadelelerinin yaşanmasına neden olmuştur. Zaviye köylüleri, konar-göçer aşiretler, güçlü yerel hanedanlar, yöneticiler ile sıkı ilişkiler geliştirmiştir. Bölgedeki dini ve manevi hayat yanında sosyal, kültürel ve ekonomik yaşam üzerinde etkili olmuş dolayısıyla buraların Osmanlı devlet ve toplumuna eklenmesinde hayati bir rol oynamıştır.

Kaynakça

- Arslan, K. (1989). Ahmed Yesevi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2, 159-161. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi>
- Ateş, S. (2002). Kutub, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26, 498-499. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutub>
- Azamat, N. (2001). Kalenderiyye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 253-256. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalenderiyye>
- Aysemir, Ç. (2013). Abdal Ata Zaviyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. BOA. Ali Emiri Ahmed III (AE. SAMD. III), 80-8033-1.
- BOA. Ali Emiri Mustafa III. (AE.SMST. III), 118-9058-1.
- BOA. Cevdet Tasnifi (C. EV), 48-2378-1; 159-7934-1; 170-8483-1; 204-10185-1; 249-12458; 381-19331; 492-24865-1; 507-25613-1; 512/25886; 520-26254-1.
- BOA. Temettuat Defteri (ML. VRD. TMT.d), Nr. 534.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi; https://ia903206.us.archive.org/35/items/TasavvufTerimleriVeDeyimleriSozluguEthemCebecioğlu/TASAVVUF_TERIMLERI_VE_DEYIMLERI_SOZLUGU.pdf
- Çanlı, M. (2013). *Ankara, Kastamonu, Sivas Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Çorum (1869-1908)*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını.
- Çorum şerîye sicilleri (2009). Haz. Çorum Belediyesi Kent Arşivi, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ekin, C. (2023). Sungurlu'nun Yörük köyündeki Ergülü Baba (Sahra) Camisi (Zâviyesi) ve bütüncül koruma önerileri, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1635-1658. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1153475>
- Gülten, S. (2017). Çorum'da kalenderî geleneğinden bir abdal: Kutbu'l-Büdelâ Abdal Ata ve Zaviyesi, In *Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Ankara: Gece Kitablığı, 423-434.
- Haksever, A.C. (2008). Çorum'da Bektâşi zaviyeleri: tarihi süreçler ve fonksiyonları, *Ekev Akademi Dergisi*, 12/36, 67-86.
- Hasluck, F.W. (2012). *Bektâşilik incelemeleri*, Haz. Mehmet Kanar, İstanbul: Say Yayınları.
- Işık, Z. (2017). *Tekkedeki iktidar Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal alanda iktidar mücadelesi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Işık, Z. (2018). Hasan Balım Sultan Zaviyesi'nin sosyo-ekonomik ve kültürel tarihi, *Turkish Studies*, 13/3, 315-334. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13074>
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İst. Mft. Msh. Dft.), 1770, 110,
- İslamoğlu, H. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve köylü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karamustafa, A.T. (2012). *Tanrının kuraltanımaz kulları-İslam Dünyasında derviş toplulukları 1200-1550*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kocaer, S. (2016). On beşinci yüzyıl Anadolu'sunda bir zeyni dervişin yolculuğu: Şeyh Mehmed Çelebi ve Divanı (Hızır-Nâme), *Turkish Studies Volume*, 11/10, 361-380. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9360>
- Köprülü, M.F. (1978). Baba, *MEB İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 165-166.
- Köprülü, M.F. (2012). *Anadolu'da İslamiyet*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köseoğlu, N. (2009). Tarihte Çorum köyleri: Abdal Ata, (Haz. İrfan Yiğit). *Çorumlu Dergisi*, c. I-III, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kurt, Y. (1993). Hoca Ahmed Yesevi'nin Rum eyaletindeki zaviye kurucuları üzerindeki etkileri, *Diyanet İlmi Dergi*, XXIX, 4, 41-47
- Kurt, Y. (2000). Hoca Ahmed Yesevi'nin Rum Eyaletindeki zaviye kurucuları üzerindeki etkileri, *Yesevilik Bilgisi*, Haz. Kurnaz, C.- Tatçı, M., Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 515-534.
- Molla Camî (2011). *Nefahat'ül Üns Min Hadarât'il Kuddü-Evliya Memkibeleri*, Sadeleştiren Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Huzur Yayınevi.

- Muallim Cevdet (2008). *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği İbn. Battuta'ya Zeyl*, Çev. Cezair Yarar, Ankara: İşaret Yayınları.
- Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, Nr. 387 (1997). Haz. Özkılıç, A.- Coşkun, A. vd., Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Ocak, A.Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğu'nda marjinal sûffilik: kalenderîler (XIV-XVII. yüzyıllar)*, Ankara: TTK Basımevi.
- Ocak, A. Y. (1997). XVI.-XVII. yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzavî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi, *Belleten*, 61(230), 93-110.
- Sarıkaya, M. S. (2007). Hızırnamenin Bektaşiliğe dair malumatı ve Hızırname çerçevesinde Bektaşi kültüründe Hızır inancı, *2.Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Ankara, 1463-1480.
- Şahin, H. H. (2012). *Çorum nüfus defterleri (1837-1844)*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG.KK.TTd.) Nr. 54, Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum., Haz. Engin, M.- Alandağlı, M., c, 1-2, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayın No: 8, Ankara, 2014.
- Uludağ, S. (1991). Baba, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, 365-366. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/baba--tasavvuf>
- Uludağ, S. (1988). Abdal, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1, 59-61. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdal>
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.deft.),1467/28.